

Пархомець М.К.
д.е.н., професор,
завідувач кафедри аграрного бізнесу і обліку
Тернопільський національний
економічний університет
Олійник О.Р.
здобувач, с.н.с. відділу економіки
Тернопільський інститут АПВ УААН

АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ БУРЯКОВИРОБНИЦТВА У ГОСПОДАРСТВАХ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Постановка проблеми. Більшість земельних угідь Тернопільської області розташовані в лісостеповій зоні України, яка має сприятливі ґрунтово-кліматичні умови для вирощування цукрових буряків. Все це обумовило виробничий напрям спеціалізації галузі буряківництва в рослинництві області. Буряківнича галузь за обсягом виробництва упродовж 2001-2008 рр. займає 8,8-12,1% в Україні.

Водночас за останні роки дана галузь зазнала занепаду. Зібрана площа цукрових буряків зменшена порівняно із 1986-1990 рр. майже у 2 рази, а їх врожайність – у 1,9 раз. Все це не дає можливості забезпечити виробничі потужності наявних цукрових заводів сировинною, зменшуються робочі місця та грошові потоки для відтворення складових буряковиробничого підкомплексу (БЦППК) і поповнення бюджету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема ефективного буряковиробництва завжди перебувала у центрі уваги багатьох науковців, зокрема: В.Андрійчука, В.Бондаря, О.Варченко, С.Дусановського, О.Зайця, Н.Коденської, П.Саблука, А.Фурси та інших. Однак, pojawiaються нові проблеми, які виникають у процесі проведення економічної реформи. Занепад галузі буряковиробництва, її збитковість у масі підприємств потребують подальшого дослідження у конкретних умовах господарювання.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження розвитку буряковиробництва залежно від місцевих чинників, оцінка рівня економічної ефективності галузі у районах Тернопільської області, обґрунтування напрямів подальшого ефективного виробництва цукрової сировини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз обсягів виробництва цукрових буряків у громадському та приватному секторах показав, що тут спостерігаються не однакові тенденції. Так, у 1990 р. в господарствах громадського сектору Тернопільської області було вироблено 3310,6 тис. т цукрових буряків, в 2007 р. – 1476,1 тис. т, а у 2008 р. – 1172 тис. т, що у 2,2 – 2,8рази менше. Водночас, господарства приватного сектору за аналізований період збільшили валовий збір цукрових буряків. Найбільший обсяг виробництва цукрової сировини було отримано в середньому за 2001-2005 рр. Частка господарств приватного сектору у загальному виробництві цукрових буряків у 2001-2005 рр. досягла 45,6%.

Зазначимо, що починаючи із 2006 р. сільськогосподарські підприємства суттєво збільшили виробництво цукрових буряків, їх частка у загальному обсязі становила у 2006 р. – 61,3%, 2007 р. – 71,7%, а у 2008 р. – 83,6%.

За цей же період господарства приватного сектору зменшили виробництво цукрових буряків. Зумовлено це багатьма чинниками, зокрема – різке зменшення закупівельних цін на цукрові буряки, відсутність необхідної техніки і обладнання для посіву й збирання коренів, відсутністю мотивації до цього виду підприємництва та ін.

Практика засвідчила, що перспективний розвиток буряківництва має здійснюватись у великих сільськогосподарських підприємствах. Саме ці господарства, особливо суспільного сектору, можуть організувати вирощування і збирання врожаю цукрових буряків на науковій основі, забезпечити високу ефективність функціонування галузі буряківництва.

Саме ця обставина спонукала нас детально проаналізувати досягнутий рівень ведення буряківництва у сільськогосподарських підприємствах суспільного сектору Тернопільської області. Там, як свідчать дані статистики,[1,2], відбувається чітка тенденція до деконцентрації вирощування цукрових буряків. Так, у 2007 р. цукрові буряки вирощували на площі до 100 гектарів 250 господарств (73,3%) і тільки 91 господарство (26,7%) мали більшу посівну площу буряків від середнього обласного показника. Водночас, зростання зібраної площі цукрових буряків, тобто, збільшення ступеня концентрації супроводжувалося підвищенням врожайності цієї культури. Так, якщо господарства першої групи із середньою зібраною площею 14 га мали врожайність 279,3 ц/га, то господарства шостої групи, де зібрана площа становила 1360, мали врожайність цукрових буряків 496 ц/га, що в 1,8 рази більше. Наведені показники переконують, що зростання концентрації, масштабу виробництва сприяє підвищенню врожайності та ефективності ведення галузі буряківництва.

З метою детального вивчення впливу концентрації виробництва цукрових буряків на економічну ефективність галузі у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області, провели групування господарств за зібраною площею цукрових буряків (табл. 1).

Таблиця 1
Вплив концентрації виробництва цукрових буряків на економічну ефективність галузі у підприємствах Тернопільської області (2007 р.)

Показники	Групи господарств за зібраною площею цукрових буряків, га					
	I до 50	II 51-100	III 101-150	IV 151-200	V - 201 і більше всього	у т.ч. "Фортуна" Чортківсь- кого р-ну
Кількість підприємств, од.	29	21	12	9	38	1
Зібрана площа цукрових буряків, га	32	69	135	180	569	500
Середня врожайність у групі, ц/га	233	248	310	360	473	564
Площа ріллі на підприємство, га	660	1035	1200	1321	3276	3622
На 100 га ріллі (ц):						
вироблено ц/буряків	1150	1643	3504	4901	8182	7785
продано ц/буряків	684	1033	2138	2919	3746	7785
Виробнича собівартість 1 ц ц/буряків, грн.	15,60	13,86	14,89	12,53	11,52	8,88
у т.ч.: прямі матеріальні витрати, грн.	11,85	10,59	11,54	9,48	8,75	6,67
з них, витрати (грн.) на:						
насіння	1,98	1,55	2,97	1,69	1,55	1,58
мінеральні добрива	3,68	3,30	3,39	2,82	2,88	2,21
нафтопродукти	2,86	2,14	2,37	1,93	1,89	2,61
витрати на оплату праці, грн.	1,83	1,45	1,26	0,86	0,79	1,26
Повна собівартість 1 ц проданих ц/буряків, грн.	17,83	15,48	17,94	14,11	15,37	12,09
Ціна реалізації 1 ц ц/буряків, грн.	13,26	13,61	21,02	14,14	19,42	14,97
Одержано прибутку (- збитку):						
на 100 га ріллі, тис. грн.	-3,1	-1,9	6,6	0,1	21,8	22,4
на 1 га зібраної площі, грн.	-634	-292	582	8	875	1621
на 1 ц проданих ц/буряків, грн.	-4,57	-1,87	3,08	0,03	4,05	2,88
Рентабельність галузі, %	-25,6	-12,1	17,2	0,2	26,4	23,8

Як видно з таблиці, збільшення посівних площ тісно корелює із підвищенням врожайності. Так, наприклад, найбільша посівна площа цукрових буряків і найвища їх врожайність були досягнуті у п'ятій групі 569га і 473 ц/га, що більше порівняно з першою групою відповідно у 17,8 і 2 рази. Там найбільш отримано валового прибутку у розрахунку: на 100га ріллі (21,8 тис. грн.); на 1га зібраної площі (875 грн.) і 1 ц цукрових буряків – 4,05 грн.

Вчасне і правильне проведення технологічних операцій із використанням сучасної техніки при вирощуванні цукрових буряків дало змогу господарствам п'ятої групи

добитися найменшої виробничої собівартості 1 ц продукції 11,52 грн., що на 4,08 грн. або 26,1% менше порівняно із господарствами першої групи.

Встановлено, що концентрація виробництва сприяє раціональним витратам коштів на насіння, мінеральні добрива, пально-мастильні матеріали, трудові та інші ресурси. Це свідчить про закономірність впливу великого (масштабу) виробництва на економічну ефективність діяльності аграрних галузей і в т.ч. галузі буряківництва.

Дослідження показали, що визначальним фактором рівня рентабельності виробництва цукрових буряків є закупівельні ціни. При цьому, вони мають значні коливання як між групами господарств, так і між господарствами в одній групі. Для прикладу, найменшою закупівельна ціна була у першій групі господарств (13,26 грн./ц), а найбільшою – у третій – (21,02 грн./ц), різниця суттєва і становить на 1 ц – 7,76 грн. Навіть, у п'ятій групі господарств різниця між середньою ціною (19,42 грн./ц) і найменшою ціною (14,97 грн./ц) у господарстві «Фортуна» становить 4,45 грн. Це господарство, маючи найнижчу повну собівартість 1 ц реалізованих буряків, із-за низької закупівельної ціни, не змогло збільшити свої можливі прибутки. Це свідчить про те, що як в області, так і в Україні загалом не достатньо працює механізм державного регулювання ціноутворення на продукцію, розвитку галузей АПК.

Важливим чинником, що суттєво впливає на обсяги виробництва продукції БЦППК та характеризує рівень інтенсивності його розвитку, є врожайність цукрових буряків. На жаль, виявлено чітку тенденцію до зменшення врожайності цукрових буряків у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області. Так, наприклад, врожайність цукрових буряків у господарствах Тернопільської області в середньому за п'ять років (1996-2000 рр.) та (2001-2005 рр.) зменшилась до 1986-1990 рр. відповідно у 2 та 1,6 разу. Водночас, врожайність цукрових буряків, за останні 2005-2007 рр. у сільськогосподарських підприємствах області значно зросла і становила у 2005 р. – 303,9 ц/га, у 2006 р. – 334 ц/га, у 2007 р. – 404 ц/га і у 2008 р. – 335 ц/га

Разом з тим, виявлено велику строкатість врожайності цукрових буряків як серед господарств у кожному районі, так і між районами загалом, що свідчить про значні невикористані можливості для розвитку галузі буряківництва у Тернопільській області. Все це зумовило нас вивчити економічну ефективність виробництва цукрових буряків в конкретних умовах області залежно від впливу основних чинників інтенсифікації. З цією метою провели групування сільськогосподарських підприємств області за розміром виробничих витрат у розрахунку на 1 га зібраної площі цукрових буряків. (табл. 2).

Зростання інтенсифікації виробництва, тобто, збільшення виробничих витрат у розрахунку на 1 га зібраної площі цукрових буряків, як видно з таблиці, супроводжується суттєвим підвищенням їх врожайності і на цій основі поліпшенням економічної ефективності функціонування галузі. Так, наприклад, у першій групі господарств при виробничих витратах 2545 грн. на 1 га зібраної площі, врожайність цукрових буряків становила 208 ц/га, а при інвестуванні – 7054 грн. у п'ятій групі господарств, врожайність коренів збільшилась до 548 ц/га, або у 2,6 разу.

Якщо виробництво цукрових буряків у першій групі господарств було збитковим, то господарства п'ятої групи отримали валового прибутку: на 1 га зібраної площі – 2093 грн.; на 1 ц реалізованих буряків – 3,82 грн. Ще вагоміший позитивний вплив інтенсифікації на ефективність вирощування цукрових буряків підтверджується досвідом роботи підприємства НВФГ «Мрія» Гусятинського району.

Дослідження показали, що рівень інтенсифікації відіграє головну роль у формуванні врожайності цукрових буряків і на цій основі підвищення економічної ефективності функціонування галузі, виявлено таку закономірність: при внесенні витрат коштів у розрахунку на 1 га зібраної площі 2545 грн. врожайність цукрових буряків становила 208 ц/га, а при витратах коштів – 7054 грн./га врожайність коренів збільшилась до 548 ц/га.

Таблиця 2

Вплив інтенсифікації на ефективність виробництва цукрових буряків у господарствах Тернопільської області, 2007 р.

Показники	Групи господарств за виробничими витратами на 1 га зібраної площі, грн.					
	I до 3000	II 3001- 4000	III 4001- 5000	IV 5001- 6000	V 6001 і більш е	у т.ч. НВФГ «Мрія »Гусятинсь кого р-ну
Кількість господарств	26	26	26	14	11	1
Виробничі витрати на 1 га зібраної площі буряків, грн.	2545	3569	4549	5369	7054	9535
Середня зібрана площа цукрових буряків, га	131	111	273	191	275	759
Врожайність буряків, ц/га	208	315	370	439	548	606
Виробнича собівартість 1 ц буряків, грн.	12,24	11,33	12,29	12,23	12,87	15,73
Повна собівартість 1 ц реалізованих буряків, грн.	15,96	13,80	14,22	13,69	14,92	15,88
Ціна реалізації 1 ц буряків, грн.	13,45	14,10	18,51	17,29	18,74	22,25
Отримано валового прибутку (-збитку), грн.:						
на 1 га зібраної площі	-522	94	1587	1580	2093	3860
на 1 ц реалізованих цукрових буряків	-2,51	0,30	4,29	3,60	3,82	6,37
Рівень рентабельності (- збитковості), %	-15,71	2,2	30,2	26,3	25,6	40,1

Різниця у рівні витрат коштів на 1га зібраної площі між першою і п'ятою групами господарств становила 4509 грн., а за врожайністю – 340 ц/га. Отже, підвищення рівня інтенсифікації галузі буряківництва на кожних 1000 грн. у розрахунку на 1га зібраної площі призводить до підвищення врожайності цукрових буряків на 75,4 ц/га.

Важливим чинником, як показали дослідження, що визначає обсяги виробництва цукрових буряків та характеризує рівень інтенсивності розвитку галузі, є врожайність коренів. Нажаль, упродовж 1986-2006 років у області спостерігається чітка тенденція до зменшення врожайності та виявлена значна її строкатість у розрізі районів (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка врожайності цукрових буряків у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області, ц/га

Категорії господарств	В середньому за роки						2007 р. +, - до	
	1986- 1990	1996- 2000	2001- 2005	у т.ч. 2005	2006	2007	2001- 2005 рр.	2006 р.
Бережанський	330,1	138	125,5	108,8	236	394	268,5	158
Борщівський	366,5	141,2	153,8	227,2	191	333	179,2	142
Бучацький	344,4	192,9	186,9	242,5	334	469	282,1	135
Гусятинський	402,3	193,2	232,4	305,4	354	413	180,6	59
Заліщицький	358,3	170,8	252,6	476,1	328	553	300,4	225
Збаразький	372,8	167,3	191,9	233,9	321	319	127,1	-2,0
Зборівський	313,0	145,9	140,9	147,1	239	295	154,1	56
Козівський	321,7	170,3	216,1	253,0	351	392	175,9	44
Кременецький	275,2	129,6	120,4	138,1	233	371	250,6	138
Ланівецький	319,8	195,4	243,3	291,2	390	472	228,7	82
Монастирський	319,4	157,8	136,9	135,1	244	141	4,1	-103
Підволочиський	392,4	208,5	308,9	505,0	422	517	208,1	95
Підгаєцький	-	94,8	110,7	167,2	183	128	17,3	-55
Теребовлянський	330,9	173,4	260,1	353,1	413	385	124,9	-28
Тернопільський	366,9	210,4	245,9	267,3	302	376	130,1	74
Чортківський	416,8	239,1	239,0	344,6	317	377	138,0	60
Шумський	330,9	181,6	152,1	156,8	228	315	162,9	87
По області	352,5	179,8	223,5	303,9	334	404	180,5	70

Зменшення врожайності у більшості районів Тернопільської області зумовлено комплексом чинників внутрішнього і зовнішнього середовища. До основних внутрішніх

чинників слід віднести недостатній рівень організації виробництва, спеціалізації та концентрації у даній галузі. У більшості господарств недотримуються технології вирощування цукрових буряків, не вносять органічних добрив, порушують необхідне чергування сільськогосподарських культур у сівозміні тощо.

За останні роки, як свідчить статистика [1.2], сільськогосподарські підприємства суттєво зменшили використання органічних добрив під технічні культури (їх внесено у 2006 р. – 2,3 т/га, у 2007 р. – 1,3 т/га). Зумовлено це тим, що у більшості господарств майже знищено велику рогату худобу.

Гострою проблемою в усіх районах Тернопільської області є те, що собівартість 1 ц. цукрових буряків має чітку тенденцію до зростання і залишається надто високою (табл. 4).

Собівартість цукрових буряків має значну строкатість серед районів області. Так, наприклад, найменшу собівартість 1 ц. цукрових буряків мали у 2007 р. господарства Ланівецького (10,43 грн.) і Підволочиського (10,51 грн.) районів, а найбільшу – Монастирського (21,97 грн.) і Борщівського (21,23 грн.) районів. Різниця між найбільшою і найменшою собівартістю становить понад 2 рази. Наведені показники свідчать про значні відмінності та великі невикористані резерви зменшення собівартості продукції.

Зазначимо, що показники врожайності та собівартості цукрових буряків відображають результат, отриманий під впливом комплексу організаційно-технологічних і природньо-кліматичних факторів.

На основі співставлення окремих показників врожайності та собівартості вирощування цукрових буряків у кожному районі із середньо-обласними показниками можна визначити інтегральний індекс продуктивності виробництва цукрових буряків. За допомогою інтегрального індексу пропонуємо визначати оцінку рівня продуктивності буряковиробництва у кожному господарстві, районі досліджуваної області. Їх розраховують за такими формулами:

$$I_v = \frac{B_p}{B_o} \quad (1); \quad I_c = \frac{C_p}{C_o} \quad (2); \quad I_{np} = \frac{I_v}{I_c} \quad (3),$$

де I_v , I_c , I_{np} – індекси, врожайності, собівартості й продуктивності (інтегральний)

B_p , B_o – врожайність цукрових буряків, середня по району, області;

C_p , C_o – собівартість цукрових буряків, середня по району, області.

Таблиця 4

Динаміка собівартості 1 ц цукрових буряків у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області

Райони	В середньому за рік					2007 р в % до	
	2000	2001-2005	в т.ч. 2005	2006	2007	2005 р	2006 р
Бережанський	12,79	17,45	23,42	16,62	-	-	-
Борщівський	15,08	14,89	15,38	22,10	21,23	138,0	96
Бучацький	12,08	13,50	14,51	12,82	14,97	103,2	116,8
Гусятинський	10,68	14,75	14,56	14,45	13,75	94,4	95,2
Заліщицький	15,11	12,60	12,78	16,59	13,04	102,0	78,6
Збаразький	12,40	13,69	16,20	16,53	13,97	86,2	84,5
Зборівський	10,41	15,63	20,63	17,50	14,97	72,6	85,5
Козівський	12,30	14,35	16,33	15,45	12,28	75,2	79,5
Кременецький	21,06	18,08	19,15	19,33	13,45	70,2	69,6
Ланівецький	11,50	12,56	13,90	11,20	10,43	75,0	93,1
Монастирський	15,37	18,28	18,61	13,82	21,97	118,1	159,0
Підволочиський	11,39	12,62	11,63	13,71	10,51	90,4	76,7
Підгаєцький	15,22	15,74	16,05	10,55	9,10	56,7	86,3
Теребовлянський	11,40	11,55	11,49	12,25	12,04	105,1	98,3
Тернопільський	10,35	12,96	14,33	13,07	13,44	93,8	102,8
Чортківський	9,37	12,24	10,43	14,24	11,60	111,2	81,5
Шумський	12,75	17,79	23,41	19,73	15,78	67,4	80,0
По області	11,70	13,17	13,09	13,97	12,40	94,7	88,8

Отже, інтегральний індекс характеризує рівень продуктивності буряківництва у кожному із досліджуваних районів Тернопільської області (табл. 5).

Таблиця 5

Оцінка рівня економічної ефективності виробництва цукрових буряків у районах Тернопільської області, в середньому за 2005-2007 рр.

Райони	Кількість господарств, що вирощують ц/буряки, од.	Зібрана площа, га	Врожайність, ц/га	Собівартість, грн./ц	Індекс врожайності	Індекс собівартості 1 ц продукції	Інтегральний індекс	Місце за інтегральним показником
Бережанський	6	94	246,3	13,3	0,71	1,01	0,70	11
Борщівський	29	1927	250,3	19,6	0,72	1,48	0,49	14
Буцацький	34	2159	348,3	14,1	1,00	1,07	0,93	7
Гусятинський	51	3796	357,3	14,3	1,03	1,08	0,95	6
Заліщицький	18	1899	452,3	14,1	1,30	1,07	1,21	4
Збараський	27	2411	291,3	15,6	0,84	1,18	0,71	10
Зборівський	16	1457	227,0	17,7	0,65	1,34	0,49	15
Козівський	28	1312	332,0	14,7	0,96	1,11	0,86	9
Кременецький	16	1155	247,3	17,3	0,71	1,31	0,54	12
Ланвецький	20	2322	384,3	11,8	1,08	0,89	1,21	3
Монастирський	12	280	173,3	18,1	0,50	1,37	0,36	17
Підволочиський	26	4554	481,3	12,0	1,39	0,91	1,53	1
Підгаєцький	7	72	159,3	11,9	0,46	0,90	0,51	13
Теребовлянський	57	3812	383,7	11,9	1,10	0,90	1,22	2
Тернопільський	37	3299	315	13,6	0,91	1,03	0,88	8
Чортківський	45	6002	346,3	12,1	1,00	0,92	1,09	5
Шумський	18	1514	233,3	19,6	0,67	1,48	0,45	16
По області	447	38064	347,3	13,2	-	-	-	-

Як видно з таблиці, за інтегральним індексом продуктивності буряківництва, досліджувані райони можна поділити на три групи:

– перша (високоінтенсивна) включає райони з високим інтегральним індексом продуктивності буряківництва. До цієї групи відносять ті райони, що мають інтегральний індекс 0,95 і більше, зокрема: Підволочиський, Теребовлянський, Ланвецький, Заліщицький, Чортківський, Гусятинський;

– друга (середньоінтенсивна) – відносять райони з інтегральним індексом 0,71-0,93, зокрема: Буцацький (0,93), Тернопільський (0,88), Козівський (0,86), Збараський (0,71);

– третя (слабоінтенсивна) – включає райони з інтегральним індексом менше 0,70, зокрема: Бережанський (0,70), Кременецький (0,54), Підгаєцький (0,51), Борщівський (0,49), Зборівський (0,49), Шумський (0,45) і Монастирський (0,36).

Зазначимо, що перша (високоінтенсивна) група ведення буряківництва має три цукрових заводи, зокрема – у Гусятинському, Ланвецькому і Чортківському районах. Друга (середньоінтенсивна) група має три цукрових заводи – у Буцацькому, Козівському і Збараському районах. Третя (слабоінтенсивна) група ведення буряківництва має два цукрових заводи – Борщівський і Кременецький райони.

Дослідження показали, що порівняно найінтенсивніше упродовж 2005-2007 рр. вели галузь буряківництва у господарствах першої групи районів: Підволочиського, Теребовлянського, Ланвецького, Заліщицького, Гусятинського і Чортківського. В цих районах було зосереджено 18,6 тис. га зібраної площі цукрових буряків, вироблено всього 748,4 тис. тонн коренів. Частка зібраної площі та обсяг виробництва цукрових буряків у загальнообласних показниках становили відповідно: 48,9% і 56,6%.

Нижче своїх можливостей функціонувала галузь буряківництва у другій (середньоінтенсивній) групі районів: Буцацький, Тернопільський, Збараський і Козівський. Господарства цих районів зібрали упродовж 2005-2007 рр. 428,5 тис. тонн цукрових буряків на площі 13,0 тис. га, що становить до відповідних середньообласних показників 32,4% та 34,1%.

Наявність трьох цукрових заводів, потужність яких становить 9 тис. тонн переробки коренів за добу, зумовлює нагальну потребу значно підвищити інтенсивність функціонування галузі буряківництва у другій групі районів.

У третій (слабоінтенсивній) групі семи районів у середньому за 2005-2007 рр. господарства усіх категорій зібрали лише 153,5 тис. т. цукрових буряків на площі 6,5 тис. га, або, відповідно, 11% та 17% до вказаних середньо-обласних показників. У господарствах цієї групи районів за досліджуваний період загальний індекс врожайності становив 0,69, індекс собівартості – 1,40 та інтегральний індекс продуктивності буряковиробництва – 0,49, що у 2 рази менше від середньообласного показника.

Водночас, у третій групі районів функціонує два цукрових заводи, потужність яких становить 8,0 тис. тонн переробки цукрових буряків за добу. Наявні виробничі потужності цукрових заводів зумовлюють необхідність зростання інтенсифікації галузі буряківництва, насамперед, у Борщівському, Шумському, Кременецькому, Зборівському та інших районах.

Таблиця 6

Економічна ефективність виробництва цукрових буряків при різній врожайності у підприємствах Тернопільської області (2007 р.)

Показники	Групи підприємств за врожайністю, ц/га						
	I до 100	II 100,1- 200	III 200,1- 300	IV 300,1- 400	V – 400,1 і більше	у т.ч. «Іванівсь ке»Тереб овлянськ ого р-ну	у т.ч. «Нива» Підволо чиського р-ну
Кількість підприємств, од.	5	22	29	24	28	1	1
Середня врожайність у групі, ц/га	58	151	254	356	573	694	727
Зібрана площа ц/буряків, га	47	81	129	316	494	530	400
Матеріально-грошові витрати на 1 га зібраної площі, грн.	1958	2454	3683	4546	6332	6836	7524
Середня площа ріллі на підприємство, га	777	1164	996	2197	2860	4376	3633
Частка площі ц/буряків в структурі ріллі, %	6,0	7,0	13,0	14,4	17,5	12,1	11,0
На 100 га ріллі:							
вироблено ц/буряків, ц	350	1070	3290	5119	10014	8407	8000
продано ц/буряків, ц	302	784	2248	2747	4249	4737	3600
Виробнича собівартість 1 ц ц/буряків, грн.	33,76	16,25	14,50	12,77	11,05	9,85	10,35
у т.ч. прямі матеріальні витрати	22,36	11,57	11,33	9,86	8,20	6,40	7,70
з них витрати на:							
насіння	4,36	1,47	2,28	1,69	1,53	0,75	1,51
міндобрива	10,04	2,93	3,93	3,35	2,62	1,91	3,03
нафтопродукти	5,07	3,13	2,31	2,68	1,58	1,28	1,19
решту матеріальн.витрат	2,88	4,04	2,82	4,96	2,57	2,47	2,17
витрати на оплату праці	5,70	2,35	1,34	0,87	0,72	1,33	0,59
інші прямі і загальновиробничі витрати	5,70	2,33	1,82	2,03	2,01	2,11	2,06
з них: амортизація	0,82	0,25	0,43	0,87	0,84	0,84	0,75
Повна собівартість 1 ц реалізованого ц/буряків, грн.	41,06	18,99	16,37	14,34	15,49	10,29	11,45
Ціна реалізації 1 ц ц/буряків, грн.	13,44	13,15	14,61	19,48	19,65	12,16	14,17
Одержано прибутку (-збитку), грн.:							
на 100 га ріллі, тис.грн.	-8,4	-4,6	-4,0	14,1	18,01	8,8	9,8
на 1 га зібраної площі, грн.	-1380	-656	-306	983	1036	730	889
на 1 ц проданих ц/буряків, грн.	-27,62	-5,84	-1,76	5,14	4,16	1,87	2,72
Рентабельність галузі, %	-67,3	-30,8	-10,8	35,8	26,9	18,2	23,8

Проведені дослідження показують, що розміщення буряковиробництва в області потребує суттєвого коригування. Ми вважаємо, що треба зменшити обсяги

виробництва цукрових буряків у районах, віддалених на значну (більше 50 км) відстань від місця переробки з одночасним посиленням концентрації посівів буряків поблизу цукрових заводів.

Оцінка буряковиробництва за допомогою інтегрального індексу продуктивності дає змогу врахувати вплив витрат на перевезення цукрових буряків, так як транспортні витрати включені у повну собівартість виробництва цукрових буряків.

З метою поглибленого вивчення врожайності цукрових буряків залежно від основних чинників та її впливу на економічну ефективність ведення галузі, провели групування сільськогосподарських підприємств Тернопільської області за врожайністю коренів (табл. 6).

Дослідженнями встановлено, що найбільший вплив на економічну ефективність галузі буряківництва здійснюють врожайність, інтенсифікація та концентрація виробництва. Збільшення врожайності цукрових буряків, рівня інтенсифікації та концентрації, супроводжується зростанням економіки даної галузі.

Так, наприклад, найвищої ефективності виробництва цукрової сировини досягли господарства п'ятої групи, в яких середня врожайність буряків становила 573 ц/га на зібраній площі 494 га. В структурі ріллі посівна площа цукрових буряків займала 17,5%. Там найефективніше використовувалися матеріально-технічні, трудові та інші ресурси. В результаті, найменша собівартість 1 ц виробленої продукції, отримано найбільше валового прибутку з розрахунку на 1га зібраної площі (1036 грн.) та на 100га ріллі – 18,0 тис. грн.

Найнижчу виробничу і повну (реалізаційну) собівартість 1 ц цукрових буряків, як видно з таблиці, мали господарства "Іванівське" Теребовлянського і "Нива" Підволочиського районів, в яких врожайність цукрових буряків була на рівні 694-727 ц/га на зібраній площі відповідно 530 і 400 га.

Тут на 1га зібраної площі буряків виробничі витрати становили 6332 грн., у господарствах ПОП "Іванівське" Теребовлянського та "Нива" Підволочиського району ще більше, відповідно – 6836 і 7524 грн./га.

Дослідженнями виявлено ще одну надзвичайно важливу проблему, зокрема – значну відмінність у реалізаційних цінах на цукрові буряки, за якими цукрові заводи області проводили закупівлю сировини. Для прикладу, за найнижчою ціною (12,16 грн./ц) продали цукрові буряки у підприємстві «Іванівське» Теребовлянського району, а найвища реалізаційна ціна (37,91.) була у підприємстві НВФГ «Мрія» цієї ж (п'ятої) групи. Різниця між найнижчою і найвищою ціною за 1 ц цукрових буряків становила 25,75 грн. Аналогічні тенденції спостерігаються, як видно із таблиці 6, як між групами господарств, так і між господарствами у кожній групі, тобто кожний цукровий завод (монополіст) диктує виробникам (конкурентам) свої ціни на сировину. Все це свідчить про те, що в області не достатньо проводиться державне регулювання процесу ціноутворення на сільськогосподарську продукцію, послаблений моніторинг за цінами з боку антимонопольного комітету.

Отже, в умовах загострення економічної кризи у аграрному секторі економіки Тернопільської області на 2009-2010 рр. прибутковість галузі буряківництва може забезпечити врожайність цукрових буряків тільки понад 350 ц/га. На жаль, врожайність цукрових буряків більше 350 ц/га у 2007 р. із досліджуваних 292 господарств мали лише 43%, решта підприємств мали значно нижчу врожайність. Все це свідчить про нагальну потребу розробки стратегії розвитку галузі буряківництва у Тернопільській області.

З метою перевірки достовірності оцінки буряковиробництва за допомогою інтегрального індексу продуктивності, провели детальний аналіз галузі за трьома групами районів (високо-, середньо- і слабоінтенсивна) Тернопільської області (табл. 7).

Таблиця 7

Динаміка рентабельності (- збитковості) вирощування цукрових буряків у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області

Райони за інтенсивністю ведення галузі	Роки					
	2000	2001-2005	у т.ч. 2005	2006	2007	2008
Перша група районів – високоінтенсивна галузь						
Підволочиський		30,7	71,3	62,6	15,7	86,0
Теребовлянський		14,6	35,3	22,8	7,8	74,6
Лановецький		14,0	32,6	83,2	6,7	-2,2
Заліщицький		4,3	17,0	5,5	15,3	-9,7
Чортківський		9,7	43,4	17,1	7,6	-3,5
Всього по I групі		16,9	48,9	31,8	9,0	37,9
Друга група районів – середньоінтенсивна галузь						
Гусятинський		-12,6	9,4	7,9	27,0	64,1
Буцацький		-10,1	-3,1	0,4	12,5	11,0
Тернопільський		7,0	12,4	27,4	11,7	7,7
Козівський		-9,3	-1,7	-42,5	5,4	65,6
Збараський		-12,1	-11,8	1,7	14,2	-0,2
Всього по II групі		-6,7	5,4	11,1	18,0	53,7
Третя група районів – слабоінтенсивна галузь						
Бережанський		-20,9	-40,9	-9,4	–	–
Кременецький		-28,4	-31,9	-1,6	12,8	8,9
Підгаєцький		36,5	-28,3	0,2	18,7	-15,0
Борщівський		-16,6	-8,6	-33,0	6,2	–
Зборівський		-10,3	-20,6	6,4	5,3	-0,9
Шумський		-22,7	-31,1	10,9	12,9	-2,4
Монастирський		-33,3	-27,2	2,7	13,1	164,9
Всього по III групі		-19,1	-25,7	-6,0	10,1	2,8
Разом по області		3,5	22,9	23,8	11,9	36,0

Як видно з таблиці, порівняно найвищої ефективності буряковиробництва досягли райони із високоінтенсивним рівнем ведення галузі. У більшості господарств цієї групи за досліджуваний період були значно вищі врожайність буряків, ступінь їх концентрації та інтенсифікації, менша собівартість продукції. Саме ці чинники упродовж досліджуваного періоду зумовили, як видно з таблиці, високу рентабельність буряковиробництва у Тернопільській області.

У районах другої групи із середньоінтенсивним рівнем ведення буряковиробництва, рентабельність галузі в середньому за 2001-2005 рр. була на рівні 6,7%, а у господарствах районів третьої групи із слабоінтенсивним розвитком буряківництва, рентабельність досліджуваної галузі становила 19,1%.

Проведені дослідження засвідчили достовірність оцінки ефективності буряковиробництва за інтегральним індексом, що дає підстави віднести його до показників визначення економічної ефективності функціонування аналізованої галузі.

З метою поглибленого вивчення впливу чинників на формування економічної ефективності буряковиробництва, провели групування сільськогосподарських підприємств Тернопільської області за рівнем рентабельності галузі (табл. 8).

Як видно з таблиці, підвищення економічної ефективності буряковиробництва супроводжується інтенсифікацією і концентрацією галузі, зростанням врожайності цукрових буряків, раціональним використанням ресурсів тощо. Однак, головними формуючими чинниками високої рентабельності галузі є повна собівартість та реалізаційна ціна 1 ц цукрових буряків.

Таблиця 8

Економічна ефективність буряковиробництва і чинники її формування у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області (2007 р.)

Показники	Групи господарств за рентабельністю (- збитковістю) буряківництва, ц/га					
	I -50,1 і більше	II -50,0- (-25,1)	III -25-0	IV 0,1-25,0	V 25,1- 50,0	VI 50,1 і більше
Кількість господарств, один.	11	16	34	32	3	8
Рентабельність (-збитковість) галузі, %	-64,6	-35,9	-9,5	13,0	32,7	101,4
Середня зібрана площа буряків, га	75	93	224	269	191	361
Вкладено коштів у галузь на 1 га зібраної площі, грн.	4362	3430	4572	4206	4775	5613
Врожайність буряків, ц/га	209	232	357	441	446	472
Частка посіву буряків у ріллі, %	6,9	10,2	12,2	14,7	19,1	16,3
Виробнича собівартість 1 ц буряків, грн.	15,66	14,80	12,80	11,54	10,71	11,90
Повна собівартість реалізованих 1 ц буряків, грн.	32,04	20,22	19,01	13,01	11,58	16,65
Реалізаційна ціна 1 ц буряків, грн.	11,32	12,98	17,21	14,71	15,38	33,54
Частка доходу галузі у загальному доході господарства, %	2,5	9,2	14,6	25,5	33,4	31,2
Отримано прибутку (- збитку), грн.:						
на 1 га зібраної площі буряків	-1263	-984	-317	549	1447	6307
на 1 ц реалізованих буряків	-20,72	-7,24	-1,80	1,70	3,80	16,89

Висновки з даного дослідження.

1. Зростання концентрації буряковиробництва сприяє підвищенню врожайності та ефективності ведення галузі. Порівняно найвищої врожайності цукрових буряків та ефективності ведення галузі досягли господарства із зібраною площею понад 200га.

2. Зростання рівня інтенсифікації відіграє головну роль у формуванні врожайності цукрових буряків та підвищення ефективності функціонування галузі. Підвищення рівня інтенсифікації галузі буряківництва на кожних 1000 грн. у розрахунку на 1га зібраної площі, призводить до підвищення врожайності цукрових буряків на 75,4 ц/га. Найвищої економічної ефективності буряковиробництва досягли господарства, які вкладають на кожний гектар зібраної площі буряків 6000-9500 грн. коштів.

3. За інтегральним індексом продуктивності буряковиробництва, райони Тернопільської області розділили на три групи:

- перша (високоінтенсивна) включає райони з високим інтегральним індексом продуктивності буряковиробництва. До цієї групи віднесли Підволочиський, Тернопільський, Козівський, Збаразький райони з інтегральним індексом продуктивності буряківництва (0,93-0,71);

- друга (середньоінтенсивна) – включає Бучацький, Тернопільський, Козівський і Збаразький райони з інтегральним індексом продуктивності буряківництва (0,93-0,71);

- третя (слабоінтенсивна) – включає райони з інтегральним індексом продуктивності буряківництва менше 0,70, зокрема: Бережанський, Кременецький, Підгаєцький, Борщівський, Зборівський, Шумський і Монастирський.

4. Підвищення врожайності цукрових буряків, посилення спеціалізації концентрації та інтенсифікації виробництва, зниження собівартості продукції та підвищення реалізаційної ціни на цукрові буряки, залежно від їх якості, є головними факторами формування високої економічної ефективності виробництва сировини та цукру.